

Популистски разкази за миграцията в България: „бежанската криза“

 Илдико Отова

Нов български университет
имейл: ildiko.otova@gmail.com

 Евелина Стайкова

Нов български университет
имейл: staikova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.58894/TFPM4488>

Резюме. Миграцията е силно политизиран феномен. Тя е сред любимите теми на популистите, които с разказите си за нея създават кризи, които инструментализират за своя изгода. Българският случай е особено интересен. Страна на емигранти, с остър демографски проблем, чийто политици (пре)откривайки имигрантите ги превръщат в най-удобния друг. Липсата на опит с „видими“ имигрантски общности и (погрешното) представяне на емиграционните процеси като национална катастрофа в най-бедната от държавите – членки на ЕС, на фона на доминиращи популистски дискурси, довеждат до негативни обществени нагласи спрямо търсещите закрила. Политическото анти-мигрантско говорени се претворява в политики или липсата на такива, което и в двата случая създава криза.

Настоящата статия се фокусира върху един от най-ярките периоди не само в българския миграционен опит, но и в европейския, който остава в историята с названието „дългото лято на миграцията“ (Каспарек и Спийър 2015). Анализът се фокусира върху политизацията на миграцията в България през този конкретен времеви отрязък. Този процес се интензифицира именно тогава, но всъщност е повратна точка във формирането на политики и обществено мнение, белязал и годните след това.

Ключови думи: популизъм; популистски дискурси; миграция; криза

Увод

От десетилетия миграцията е сред най-чувствителните политически теми в Европа. Този факт не е изненадващ поради спецификата ѝ. Миграцията засяга както фактическото преминаване на държавните граници (суверенитета), така също и преминаването на въобразените граници на нацията (по Бенедикт Андерсън). Това дава основание на изследователи да твърдят, че политиките в тази област: „са вероятно най-динамичните, чувствителни и горещо оспорвани. Бидейки важна част от националния суверенитет, те са натоварени с национални

страхове, съперничещи си идеологии и политически чувствителности“ (Балзак и Карера 2013:1 в Кръстева 2014).

„Популистският бунт“ е термин, който намери широка употреба най-вече в медиите, за да опише обръщането срещу установените елите, институции, партии и засилването на националистическите настроения около така наречената „европейска миграционна и бежанска криза“. Това е кулминацията на един дълг процес, който се изостри, когато Арабската пролет и гражданската война в Сирия разбиха илюзията на институциите на ЕС, че е възможно „овладяване“ на миграционните потоци, насочени към държавите-членки и Съюза, чрез екстериотизиране на контрола (Фрелик, Кисел и Подкул, 2016) и многостранни и двустранни споразумения със страните от Северна Африка. Нарасналият брой на мигрантите и търсещите закрила и променящите се миграционни пътища от средиземноморските брегове към балканските маршрути оказаха огромно политическо въздействие върху отношенията между отделните държави-членки на ЕС на европейско ниво, но и на националните политически арени (Кампани 2018:29).

Важно е обаче да се каже, че това не е криза на числата, а на наративите, на разказа за криза: „става въпрос за „разкази“, които трябва да се разбират в рамките на глобален и европейски процес на политическа, икономическа, социална и културна трансформация“ (Кампани 2018:29).

Българският случай е особено интересен. Въпреки че за кратък период от време броят на търсещите закрила и смесените миграционни вълни рязко нараства след 2012 г, за да влезе след това в напълно нормални, не-кризисни граници, то именно наративът и представите за миграцията са тези, които създават реалната криза. Този наратив е продукт както на политици, така също и на други властови актьори като медии и „интелектуалци“ или лидери на мнение (Ингълхарт и Норис, 2016 в Кампани 2018). В комерсиалната борба за аудитория медийният дискурс е склонен да дава предимство на сензационността, често представяйки миграцията като заплаха, опростявайки я до „ние срещу тях“ (Дервин 2013).

В настоящия текст ще разгледаме връзката между популизма и миграцията в български контекст, като анализът обхваща конкретен времеви период (годините около т.нар. „сирийска криза“).

Що е то популизъм и как се установява в България

Когато в края на 60-те години на миналия век Йонеску и Гелнър (1969) издават основополагащия труд, озаглавен „Популизъмът:

неговите значения и национални характеристики“, едва ли са предполагали, че днес популизмът ще е клише. Учени, анализатори, медии, политици употребяваме термина ежедневно. Нещо повече, обаче – популизмът е навсякъде. Към днешната дата би било по-скоро изненада новопоявила се политическа формация или движение да не са популистки, отколкото обратното. Популисти са на власт от Латинска Америка, през Европа до Индия и Израел, а медиите и някои представители на академията допринасят за разпространението му.

Какво обаче точно е популизмът, като че ли все още не е постигнат консенсус, а не е и нужно, защото обогатяващ науката е именно разговорът за него. Два кръга от въпроси интересуват основно изследователите: първо, дали е (непълна¹) идеология, стратегия или политически стил и второ, дали популизмът е демократичен или не? А повечето изследователи са съгласни, че най-общо има три подхода за изучаването му – популизмът като идеология, популизмът като дискурс и популизмът като мобилизация (Мофит 2022).

Популизмът става устойчива част от българския политически живот повече от десетилетие след началото на демократичните промени от 1989 г. Формалните ограничения на настоящия текст не позволяват да се направи подробна хронология на събитията (виж повече в Стайкова и Отова 2021), но краткият отговор защо се появява тогава е лесен – популизмът се появява в периода на преход, когато редица анализатори отбелязват етап на консолидация на демокрацията в страната – т.е. когато основополагащият кливидж бивши комунисти – демократични антикомунистически сили е изчерпан. В този смисъл трябва да се подчертае, че популизмът не е непременно проява на не-демократичност и българският случай е отлична илюстрация на това.

Първият голям популистки проект е свързан със Симеон II и внезапната поява на НДСВ, което печели над 40 % и половината от местата в НС през 2001 г. Втората знакова поява на политическата сцена е тази на Волен Сидеров и Атака на президентските избори през 2005 г. и третата, която бележи най-силно и продължително българския политически живот, е появата на ГЕРБ и Бойко Борисов, които през 2007 г. печелят изборите за Европейски парламент. Докато първият (НДСВ) и третият (ГЕРБ) са типични антиеблишмънт, но проевропейски проекти, то при Атака е много силно националистическото, антиевропейско и проруско измерение.

¹ На английски се ползва терминът “thin”.

Интересно е, обаче освен да се маркира кога и как популизмът в България се появява, да се даде отговор и на въпроса защо се случва това.

Както вече казахме, първият кръг от причини е свързана с формирането на партийната система, изчерпването на кливиджите на прехода и превръщането на партийната политика в символна. Вторият обаче, който е не по-малко съществен и ни отправя към ценностната криза и недъзите на капитализма е свързана с начина, по който се изгражда пазарната икономика в страната, със срастването на бизнеса и държавата, с дезинтеграцията на социалните системи и с отдалечаването на гражданите от институциите и политиката като цяло. Третият кръг от въпроси е свързан с ролята на медиите и цифровия обрат. В последните години сме свидетели на това как новите дигитални популистки проекти изместват аналоговите популистките проекти на прехода по сполучливото определение на Страхил Делийски (Делийски 2021).

Анна Кръстева също отбелязва поне три групи фактори за превръщането на популизма в норма в България: социални, идеологически и политически. Социалните фактори за Кръстева обхващат социалната основа на политическите идентификации и нагласите към политиката (Кръстева 2013). Четири са кръговете, около които се конструират те: първо, нарастващото усещане за прехода като несправедлив, като загърбващ хората и облагодетелстващ „мошеници“; второ, кризата на представителството; трето, „изключително ниското доверие на българските граждани в парламента и политическите партии, в широко разпространеното мнение, че изборите не могат да доведат до фундаментална промяна – фрустрация от демокрацията“ при Смилов (Смилов 2008); четвърто, липсата на работещи, отворени и отговорни институции (Кръстева 2013). При идеологическите фактори Кръстева откроява отслабването на традиционните за първите години след 1989 г. опозиции, сближаването на политиките, което разминава традиционните разграничения по оста ляво-дясно и все по-ключовата роля на символната политика, която използва силни мобилизиращи ресурси като национализма (Кръстева 2013). Политическите фактори са свързани с изчерпването на вече споменатите опозиции, залезът на реформаторските десни партии и кризата, по-скоро идеологическа, на социалистическата партия (Кръстева 2013). При други автори тази тенденция е изведена като електорален вакуум (Ждребев 2019), в която своето място могат да намерят играчи с много лек идеологически и организационен багаж (Смилов 2008:26). Именно в този вакуум възникват популистките проекти като движението около Симеон Сакскобурготски (НДСВ), след това около Бойко Борисов

(ГЕРБ), а на следващ етап, при вълната от 2021 г. и редица нови формирания (Изправи се! Мутри вън!, Има такъв народ, Продължаваме промяната).

През годините популизмът беше нормализиран през коалиции с националистически и екстремистки формации, за които мнозина вярваха, че ако бъдат включени във властта, ще бъдат опитомени. Фактически обаче сближаването се случи в обратната посока. Мейнстрийм партиите иззеха поведението и темите им, за да се превърне популизмът в доминираща норма на политическата сцена. Идеологическите различия бяха напълно размити, като в много отношения се стигна до пост-политически консенсуси, при които разликите във визиите на отделните политически актьори е трудно да бъде открита. Един от най-добрите примери е темата за миграцията.

Емигрантите, които се страхуват от имигрантите

Миграционната история на България след средата на 20 век може да бъде резюмирана чрез два обрата. Те се определящи за разбирането на миграцията и последвалите процеси, довели до сегашната степен на изключително висока политизация.

Първият е обратът, който се случва със смяната на политическия режим след 1989 г. Докато комунистическа България стриктно след кой излиза и влиза на нейна територия и превръща мобилността в силно контролирана дори в рамките на националната територия, то именно емиграцията се оказва една от най-желаните от българите свободи в първите години на демократичните промени, за сметка на това неартикулирана политически от самата държава. От силно политизиран от тоталитарния режим феномен, миграцията се трансформира в политически избор на българските граждани, превръщайки България в емиграционна държава (Кръстева 2013). Същевременно, затвореното комунистическо общество, което не познава видими имигрантски общности, в първите десетилетия на демократичния преход остава все така изолирано от имиграционните потоци, засягащи Западна Европа, а броят на чужденците, избрали да живеят в България, е незначителен.

Вторият обрат поставя България на така наречения Балкански път в рамките на определяната като най-голяма миграционна криза в Европа след Втората световна война. Травматичното преживяване на емиграцията на българите като демографска катастрофа е съпроводено от нарастващи страхове и нагласи свързани с имиграцията към държавата, достигнали до крайни интерпретации включително за подмяна на генетичния фонд.

Един от най-големите проблеми пред миграционните изследвания в България е липсата на достоверни данни. „Установяването на точния брой на българите в чужбина е трудна и дори непосилна задача“, пишат Валентина Ганева-Райчева и Мила Маева (Ганева-Райчева и Маева 2019). В доклад на институт Отговорено общество, публикуван 10 години след присъединяването на България към ЕС, се казва, че за целия период от 1985 г. до 2016 г. населението на България е намаляло с 1,85 милиона души. По данни на НСИ повече от половината (над 52%) се дължи на отрицателния естествен прираст (разликата между раждаемостта и смъртността), а 48% – на нетната миграция. Почти половината от нетната миграция се дължи на изселването на българските турци в края на комунистическия режим (Ангелов и Лесински 2017). Пак по тяхна оценка между 1985 г. и 1992 г. спадът в броя на населението се дължи изцяло на нетната миграция, докато през следващия период преобладаващият фактор е отрицателният естествен прираст. Делът на нетната миграция в намаляването на населението намалява до 39% в периода между 1992 г. и 2001 г., 31% в периода между 2001 г. и 2011 г. и пада под 10% за периода от 2011 г. досега (пак там). В крайна сметка използвайки различни данни и методология изследователите от Отговорено общество правят следното заключение: „Според официалната българска статистика около 900 000 души са напуснали страната през последните три десетилетия. По данни на други държави броят на родените в България и живеещи в чужбина е около 1,1 милиона души. Според оценката на ООН броят им е 1,176 млн. души, но при премахване на разликата за Турция също се получава 1,1 млн. души. Разликите могат да се обяснят с разликите във времените рамки, различните дефиниции за миграция и нетностите. Можем да приемем, че броят на напусналите България е около 1,1 млн. души и че те живеят основно в ЕС, Турция и САЩ. Според нашите оценки между 600 000 и 700 000 души са напуснали поради икономически причини“ (пак там).

Тези данни контрастират драстично с оценките на политици и обществените нагласи по темата. Според председателя на комисията за българите в чужбина в 44-то Народно събрание Андон Дончев (Воля) извън страната живеят цели 2 милиона и половина души (Ваксберг 2017), а заемалият поста председател на Държавната агенция за българите в чужбина в периода 2017-2018 г². смята, че са

² Петър Харалампиев е председател на сдружение „БГ Патриот“, подкрепило коалицията Обединени патриоти, официално създадена за президентските избори през 2016 г. и тогава включваща НФСБ, ВМРО, Атака, Средна европейска класа и Съюз на патриотичните сили „Защита“. Счита се за близък до ВМРО и е предложен за председател на ДАБЧ през 2017 г., когато Обединени патриоти става малкият партньор в третото правителство на ГЕРБ (2017-2021). През 2018 г. на Петър Харалампиев са повдигнати обвинения

над 3 милиона (Дума 2017) Политическото говорене по темата, често описва емиграцията като причина за демографски срив и дори национална катастрофа. По този начин най-често то е представено и в медиите.

Заглавия като „България изчезва наполовина до 2100 г.“ (Банов 2020), „Миграция, смърт... Топим се с около 50-60 000 души годишно“ (Василева 2020) и т.н. са често срещани, когато се говори за демографското състояние на държавата. Наред с медиите, и широки обществени кръгове налагат песимистичния прочит за бъдещето на българите и България като обречени. Така например учени от Българска академия на науките, изготвят доклад по поръчка на тогава заемалия поста вицепремиер Валери Симеонов, който затвърждава негативните прогнози, които в заглавията на пресата звучат като „БАН: Изчезването на българите вече е необратим процес...“ (Иванов 2018).

В последните години с оглед на казаното особено популярни станаха кампании за насърчаване на раждаемостта на кръгове близки до консервативни и националистически партии. Такава е например кампанията „Направи го сега“ на Движението за национална кауза (ДНК)³, която предизвика реакции в по-либералните кръгове на българското общество с определяните като сексиситки и обидни слогани като „Майка ти ще се зарадва повече на внуче, отколкото на нов тиган“, „Чашка С без силикон“, „Селфитата с деца събират повече лайкове“ и „Бащинството те прави много по-привлекателен“. Пред „Капитал“ организаторите обясняват, че целта им е да привлекат вниманието на младите хора в репродуктивна възраст и да ги насърчат, ако са срещнали своя партньор, да създадат семейство и деца, а ако все още не се чувстват готови, да вземат информирано решение колко време ще могат да отлагат планирането на семейство, като допълват, че кампанията е спонсорирана изцяло с частни средства, като голяма част от тях са осигурени от организаторите, а останалите са събрани с помощта на успешни българи, които застават зад инициативата (Пенкова 2019). Като следваща стъпка на ангажимента им към демографската ситуация в страната е и кампанията им „България те иска“, поставяща си за цел да

за ръководител на престъпна група, свързана с продажба на български паспорти (основно на граждани на Македония). По-рано става известен в публичното пространство със свои снимки, на които е с тениска с надписи „Вермахт“.

³ Зад него седят продуцентите на телевизионни предавания, известни като Иван и Андрей (Иван Христов и Андрей Арнаудов), които не крият „патриотичните“ си нагласи и симпатии към партии от националистическия спектър, като включително правят и телевизионни предавания, посветени на опазването на традиционните български ценности и морал. Активна е позицията им и по-отношение на Македония и „защитата на българския интерес“ там.

подпомогне български емигранти да се завърнат в държавата, като им предложи сътрудничество при намирането на реализация, *защото „Знаем, че обичаш България и тя ти липсва. Защото ти липсват въздухът, водата, мирисът на любимата закуска, топлината на родната къща...“*. В тази насока работи и бизнесменът и общественик д-р Милен Врабевски⁴ чрез фондацията си „Българска памет“. Освен инициативи в подкрепа на раждаемостта, финансиране на инвитро процедури и т.н. и многодетни семейства, той се занимава и с подпомагането на „българската диаспора в Украйна, Молдова, Северна Македония, Албания, Сърбия“.

Макар и евфемистично представени или скрити зад понятия като „отговорна раждаемост“ или „отговорно родителство“ тези кампании подкрепят раждането на „българчета“, като под това най-често се разбира етнически такива. Не евфемистична е позицията на партията ВМРО, която многократно е заявявала позицията си срещу „циганизацията“ и необходимостта от ограничаване на раждаемостта сред българските граждани от ромски произход. Като партньор в правителството (2017 – 2021) от партията в лицето на вицепремиера по сигурността и министър на отбраната Красимир Каракачанов в Министерски съвет бе внесена и Концепция за промени в политиката за интеграция на циганския (ромския) етнос в Република България и мерките за реализацията им, в която се твърди, че „много цигански жени изпълват почти целия си трудов стаж чрез отпуск за раждане и отглеждане на деца. А в резултат на това значително се увеличава и броя на лицата от този етнос“ и предлага механизми за ограничаването на „маргиналната раждаемост с цел придобиване на социални облаги“.

В този контекст могат да се разглеждат и масовата кампания срещу Истанбулската конвенция⁵, както и придобилите широк обществен отзвук случаи на деца на български семейства, отнети от норвежките социални служби⁶ и борбата на партии и други обществени

⁴ Бизнес интересите му са основно в научноизследователската и развойната дейност в клиничната медицина, като наред с това има частно училище и финансира изграждането на паметници на средновековни български владетели, като например оспорвания между България и Македония Самуил в центъра на София. Счита се за близък до ГЕРБ и партии от националистическия сектор.

⁵ През юли 2018 г. Конституционният съд на България обяви за противоконституционна Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, наричана още Истанбулска конвенция. Това решение бе предшествано от социална истерия, наложена в самото начало от представители на ВМРО, но след това широко обговорена от представители на фактически всички политически партии, че целта ѝ е налагането на „джендър идеологията“, гей браковете и нетрадиционни за българското общество ценности. Темата продължава да е актуална и към днешна дата.

⁶ Норвегия и нейните социални служби Bernvernet влизат в обществения дебат в България след поредица медийни репортажи през 2019 г., представящи едностранчиво истории за отнети деца на българи, живеещи

организации срещу изменения в Стратегията за детето⁷ и Пакта за миграцията на ООН⁸, превърнали се в нарицателни за „заплахата срещу традиционното българско семейство“ и изконните ценности на обществото.

Така говоренето за демографията и застрашените от изчезване българи, налагането на нетрадиционни за тях ценности създават морална паника и устойчиви клишета и символни вселени. По този повод Георги Бърдаров и Надежда Илиева пишат, че един от сериозните проблеми, когато говорим за демографската ситуация в България, е разглеждането ѝ самоцелно и откъснато от демографските процеси и промени в развития свят, към който ние принадлежим: *У нас постоянно се говори за критично ниската раждаемост, за постоянните рекорди по най-малко родени бебета, откакто има преброявания и за застаряването на населението. И трите неща са клишета, които отклоняват вниманието ни от реалните демографски проблеми* (Бърдаров и Илиева 2018).

Самите Бърдаров и Илиева поставят тенденциите в България в широк европейски контекст и правят заключение, че „големият проблем на България в демографски план не е раждаемостта и намаляването на населението ни в абсолютни стойности, а емиграцията на млади хора, а оттам демографският дисбаланс в отношението активно-възрастно население и изключително високата ни смъртност за европейска държава, за което има и други допълнителни фактори. Като цяло обаче, България съвсем нормално се вписва в съвременните демографски тенденции на развития свят“ (пак там). Интересно е също така да се отбележи, че в своя доклад те предлагат поредица от препоръки за справяне със ситуацията, които предполагат не толкова чисто пронаталиситични политики, а подобряване на цялостната публична и политическа среда в България. Подобни мнения се откриват и при теренна работа с българи, живеещи в чужбина, които изброяват евентуалните стимули за завръщане. Така например в

там. За кратко време се създава масова психоза, изникват редица фейсбук групи за защита на българските деца, в дискурса се включват и политици. В някои основно ромски квартали с влияние на евангелистки църкви (виж следващата бележка под линия), но не само, се стига дотам родители да взимат децата си по време на занятия или изобщо да не ги пускат да посещават училище от страх, че „норвежците ще им ги вземат“. Случаят с „норвежците“ е емблематичен пример за фалшива новина и живот в условията на пост-истина.

⁷ След „норвежците“ темата за застрашените български деца продължава като в мишена е превърната и Стратегията за детето. В атаката срещу документа, целящ подобряване на системата на закрила на детето в държавата, се включват политици от ВМРО и други партии, неправителствени организации и кръгове около евангелистки църкви. Особено активен е пастор, който по съвместителство е и ПР на министерство на отбраната, докато министър е тогавашният лидерът на ВМРО Красимир Каракачанов.

⁸ Пактът за миграцията е поредният документ след Истанбулската конвенция, който попада под ударите на българските националисти. Особено активен е представителят в ЕП на ВМРО Ангел Джамбазки.

препоръките на доклад на Отворено общество още от 2010 г. се посочва, че не трябва да се подценява значението на провеждането на цялостни реформи за подобряване на образованието, здравеопазването и сигурността в България като фактор за ограничаване на емиграцията, защото хората не емигрират единствено и само по икономически причини (Отворено общество 2010).

Изложеното в горните параграфи не е самоцелно отричане на съществуващи тенденции. Навлизането в дебата за демографията има отношение към темата доколкото е път към разбирането и на нагласите на българското общество към имигрантите преди всичко с налагането на този прочит за обреченост, очакване за изчезване, загуба на идентичност и изместване на традиционните ценности с привнесени отвън. Подобно разбиране представят в своята книга „Светлината, която угасна“ Иван Кръстев и Стивън Холмс: „...целим да покажем как процесът на обезлюдяване в Централна и Източна Европа, последвал падането на Берлинската стена, помогна на популистките контраелити да завладеят въображението на своята публика, като осъдиха универсализма на правата на човека и либерализма на отворените граници като израз на възвишеното безразличие на Запада към националните традиции и наследство на техните страни“ (Кръстев и Холмс 2019:26).

Ако българите преживяват травматично перспективата за собственото си изчезване, то тази за навлизането на чужденци в обществото е преживявана драматично. Двете са тясно свързани. По този повод Кръстев и Холмс пишат: „Безпокойството от имиграцията се подклажда от страха, че неасимилирани чужденци ще влязат в страната, ще размият националната идентичност и ще отслабят националното единство. Този страх, от своя страна, се подхранва от до голяма степен неизразената загриженост за демографския срив.“ (Кръстев и Холмс 2019:64).

Тенденцията за дистанция между реалността на данните и възприятието на гражданите за броя на имигрантите и тяхното влияние върху структурата на обществото е валидна за повечето европейски държави. Европейското обществено мнение значително надценява броя на имигрантите от страни извън ЕС: в 19 държави-членки на ЕС гражданите смятат, че делът на имигрантите е поне два пъти по-висок от действителния (Евробарометър 2018). Особено след пика на пристигащите бежанци през 2015/2016 г. темата зае централно място в политическия дебат с множество последици. Безспорно погрешните схващания относно въздействието на международната миграция доведоха до поляризиране на политиката в

държавите – членки на ЕС, и до възход на популистките и расистките политически сили в цяла Европа (Бетц 1994; Ингълхарт и Норис 2016). На равнище ЕС това доведе до безпрецедентната и продължаваща политическа криза, произтичаща от невъзможността да се постигне споразумение относно разпределението на търсещите убежище (Муде 2018). Враждебността към миграцията се отразява негативно и върху отношението на гражданите към социалното преразпределение като цяло (Алесина и др. 2018). При значителните различия в отделните държави вниманието е съсредоточено върху начините за ограничаване на въздействието на миграцията, а не върху изграждането на управление, което да разгърне потенциала за развитие на миграцията в държавите и регионите на местоназначение.

В България тази тенденция се проявява най-вече с попадането на Балканския бежански път след 2013 г. Според изследване на Алфа рисърч от октомври 2013 г. 83% от българите изразяват опасения, че нарастващият брой бежанци крие рискове за сигурността на държавата. Най-големите опасения са свързани с протестите на бежанци срещу условията в центровете за настаняване – 39%, както и че в сравнение с местното население търсещите закрила и/или бежанците са по-толерирани от държавата – 37%. Едва 17% от респондентите не виждат сериозна причина за притеснение (Алфа рисърч 2013). Социологическо изследване на същата агенция от септември 2016 г. показва, че 61% от българите намират, че най-сериозната външна заплаха за националната сигурност са мигрантите (Алфа рисърч 2016), а според Евробарометър от ноември 2016 г. 77% са против заселването на граждани от трети държави в България (Евробарометър 2016) .

През 2018 г., проучване на Европейската комисия, показва, че българите са най-малко толерантни към мигрантите в ЕС. Едва 15% от запитаните по това време, отговарят положително, на това дали биха приели мигрант да им бъде колега, лекар, съсед или да им влезе в семейството. По този показател България е на първо място в ЕС. За сравнение, същото проучване показва, че в ЕС средно 57 на сто от хората нямат нищо против да работят и се познават с мигранти. В Испания, Швеция, Ирландия, Португалия и Холандия две трети от населението е с позитивна нагласа. Анализът на данните показва, че източноевропейците са по-скептични. Любопитен елемент от проучването е нивото на информираност. Изглежда, че освен най-нетолерантни, българите са и най-слабо информирани за миграцията – едва около 17 на сто имат някакви познания по въпроса. Предположенията за това колко чужденци живеят в България са, че те са около 11 на сто от населението, което надвишава многократно реалната статистика. Същото проучване показва, че над 90 на сто от

българите не познават мигранти, не са разговаряли с тях и дори не са ги виждали. Въпреки това смятат, че те биха ги застрашили, като им вземат работните места или биха натежали на социалната система. Половината от запитаните намират, че миграцията създава проблеми, а 6 на сто – възможности. Разбирането на българите коренно се отличава от мнението в ЕС, където над 70 на сто вярват, че миграцията ще даде тласък на икономиката. Българите като цяло са скептични, че имигранти могат да ги обогатят културно, като допринесат към местната музика, изкуство, кухня и занаяти (Днес 2018).

Бежанска криза?

Популизмът често опростява политическото пространство чрез символното разделение на автентичен народ и други⁹ (Паница 2005:141). Общността има изключителна тежест в популистката представа за народа, доколкото той е съставен единствено и само от автентичните си представители (Мени и Сюрел 2002:12). Ив Мени и Ив Сюрел пишат, че често популизмът отхвърля хоризонталните кливиджи – например по линията ляво-дясно, но въвежда вертикални, чрез които изключва например елитите или чужденците. Другият може да има различни лица: културният друг – представител на етническо или религиозно малцинство, на сексуално малцинство, мигрантът; политическият друг – елитът, определени идеологии, като например грешно възприеманият за идеология мултикултурализъм; наднационалният друг – Европейският съюз, международни организации като Световната банка, Международният валутен фонд или дори чуждестранните инвеститори или организации, за които се предполага, че са финансирани от външни донори – Сорос (Отова 2016). Твърде често говоренето срещу тези други се наслаждава, като негативните образи взаимно се усилват (Джехел, Каменова, Отова 2015). По този повод Каменова и Пино пишат, че мигрантът като друг се превръща в един от любимите обекти на дискурсивната логика на

⁹ Най-често това противопоставяне е на народ – елит. Като че ли, ако по-отношение на популизма има някакво съгласие, то е, че той се изгражда около дихотомията народ и елит.

В българският контекст това противопоставяне, както и популистката му инструментализация намира опора и в набиращата популярност през последните години контестаторна гражданска култура. Контестаторният гражданин все по-малко се чувства представен от системните партии, има все по-ниско доверие в класическите институции, а в същото време е силно дигитализиран и реакционен. В тази връзка следва да напомним, че новите канали на гражданственост и ангажираност не рядко са радикални и контестаторни. В този смисъл антиелитизмът е естествен отговор и реакция на гражданите, които се изправят срещу статуквото, политиките, елитите – национални или наднационални. Традиционните партии все по-малко успяват да отговорят на очакванията на тези нови граждани. За това не е случайно, че на политическата сцена изникват нови актьори, готови да трансформират гражданската енергия, да канализират радикалните настроения, често и страхове.

противопоставянето между различието и еднаквостта, характерна за популизма. Ако се вземат предвид теориите за идентичността, според които конструирането на Аз-а е силно зависимо от конструирането на другия, то „другият-мигрант“ става все по-важен в процеса на научаване на това как мислим себе си (Морли и Тейлър 2012: 190). Този новооткрит враг, мигрантът, играе толкова ярко ролята на „друг“, че често измества по-типичните субекти като традиционните малцинства. В България например, ако някога националистически и ксенофобски аргументи бяха срещу турското и ромското малцинство, както и европейските институции, които третират България като „държава членка от втора категория“ (Стичинска 2016: 205), днес имиграцията все повече се експлоатира от популистски актьори (Каменова и Пино 2018:111).

Ето например цитат от представител в ЕП на ВМРО, който чудесно демонстрира наслагването на дискурсите срещу другия: „...Те са тук за война. (...) Предупредихме, че това ще се случи, но това вече няма значение. Случи се. Не забравяйте да благодарите за това нашествие на гнусните лицемери, на двуличните псевдо-либерали. Не забравяйте Хелзинския комитет, „Приятелите на бежанците“, цялата грантаджийска папlach. Но на тях ще им търсим сметката после. Заслужават да ги съберем заедно, во главе със социоложката-министър-в-оставка, и да ги набутаме в лагера, за да им се „порадват“ техните любимци и питомци. Според племенните си традиции и културните си особености. (...) Тази свинщина и произвол не могат и няма да бъдат търпани повече. (...) Това е нашата земя, нашето Отечество и ние ще го браним. Идваме.“ (Епицентър 2016).

Именно това препокриване на „другости“ превръща мигранта в най-удобния друг за всяка от политическите сили в България, които успешно „инструментализират и предизвикват редица морални емоции, като тревога, страх, възмущение, гняв, ярост, срам и носталгия“ (Уодак 2015: 46), достигайки до различни части от обществото. При някои това се случва чрез секуритарни логики, при други чрез извеждане на примордиалистски и етнически аргументи, при трети чрез социален национализъм (welfare nationalism). В много случаи аргументацията се смесва и е трудно да бъде използвана като показател за идеологическата принадлежност на определени актьори, което е характерно за популизма и популистските практики.

Политическото говорене (politics) се материализира в политики (policies). Другият, различният е изключван или чрез телена ограда (политиките по достъп), или чрез недопускане до националното тяло (спрените политики за интеграция): „постмодерните чужденци“ трябва да бъдат държани навън“ (Уодак 2015: 255) във всеки смисъл. Един

изключително показателен пример за това е опитът да бъде последвана една установена европейска практика, в логиката на усвояването на фондове и за „харесване“ пред партньорите, като интеграцията на получилият статут да бъде изведена на местно ниво. Постановление 208 от август 2016 г. за приемане на Наредба за условията и реда за сключване, изпълнение и прекратяване на споразумението предвижда интеграцията на чужденци, получили убежище или международна закрила. Документът се опитва да осъществи децентрализация в сферата на интеграцията на бежанците, като предвижда активното участие на местните власти. Наредбата постановява, че България следва да изпълнява ангажиментите, поети пред ЕС, и предвижда общините да получат финансиране за осъществяване на интеграцията на бежанците. Според гласове от средите на националистическите партии, вместо да се регламентира интеграцията на чужденци, които вече са придобили статут на бежанци, основният фокус на документа са нелегалните имигранти: „Съществува полутайно постановление на Министерския съвет относно нелегалните имигранти. Става въпрос за това, че на някои общини се дава възможност да настаняват нелегални имигранти“ (Фрогнюз 2016). Възникналият „фронт“ срещу постановлението освен националистите включва, обаче, и представители на други партии като например Българската социалистическа партия (БСП). Лидерът на „лявата“ БСП вижда в него заплахата за социалните права на българските граждани: „Става твърде много това, че българите в България трябва да се борят за равни права с бежанските семейства, които ще бъдат настанявани в страната, и на кметовете е вменено да им дават жилища, да им плащат здравни осигуровки и да ги подпомагат за издаването на български документи“ (Пан 2016), смята, че идеята, че чрез заселването на бежанци могат да се решават демографски проблеми е „висш цинизъм“ (Крос 2016) и призовава да се спре „служинажа пред европейските институции и пред Меркел“ (БТВ 2016).

Нито една община не участва в програмата и постановлението е отменен от служебното правителство, назначено от бъдещия президент, подкрепен от БСП, въпреки че то приема текст, който не съдържа съществени промени спрямо преходния документ. Следващото редовно правителство на ГЕРБ приема още един вариант на текста, в който отново липсват съществени промени.

Нормализирането на популизма в България стана най-видимо през темата за миграцията, която рязко навлезе в дневния ред – политически и обществен – след като държавата попадна на Балканския път. Тенденцията обаче е резултат на много по-дълбока криза. Българското общество е силно поляризирано, институциите са

възприемани като „празни“ и наблюдаваме сериозна криза на доверие. В тази среда символните политики и политиките на страха намират изключително благодатна почва. Един от най-големите проблеми, обаче е, че при тези условия се създава затворен кръг, в който се предлагат все по-малко реални политики и решения, което от своя страна поражда и още повече недоверие.

Заклучение

„Дългото лято на миграцията“ засегна България подобно на други европейски държави. Специфичният контекст, свързан с държава, драстично засегната от промяната на политическия режим през 90-те години на XX век, превръща България в интересен пример. Липсата на опит с „видими“ имигрантски общности и (погрешното) представяне на емиграционните процеси като национална катастрофа в най-бедната от държавите – членки на ЕС, доведоха до негативни обществени нагласи спрямо търсещите закрила. Миграцията беше включена в политическия дневен ред твърде късно и също толкова късно беше формулирана в политика. Подобно на миграцията, популизмът също се появи в българската политика сравнително късно, но се утвърди и впоследствие се превърна в доминираща норма. Някои анализатори са склонни да разглеждат включването на крайно десни партии в правителствата като опит за опитомяване. Това, което се случва, обаче, е процес на сближаване на мейнстрийм партиите с крайните разбирания. Кризата с бежанците създаде изцяло нова ситуация, в която възприемането на миграцията като заплаха се превърна в устойчива символна вселена. Тенденцията за радикализация на гражданите бързо беше инструментализирана от политическите и други актьори на властта като медиите. Тези две тенденции обаче действат като взаимосвързани съдове и взаимно се подсилват. Популистките и екстремистките партии са най-успешни в използването на темата в резонанс с обществените нагласи, но те не са единствени в утвърждаването на този тип нагласи. Нито една от традиционните политически партии от друга страна не предложи алтернатива, а напротив – засили политиката на затворените граници и засили антиимигрантския дискурс. Това дава основание да се зададе въпросът дали в случая с България става дума за бежанска криза или за криза, която изцяло и дълбоко засяга политическия процес и обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алесина и др. 2018: Alesina, A., Stantcheva, S. and Teso. E. Intergenerational mobility and preferences for redistribution – In: *American Economic Review* 108, no. 2, 2018, 521-554.

Алфа рисърч 2013: Алфа рисърч, *Обществени нагласи*, октомври 2013.

Алфа рисърч 2016: Алфа рисърч, *Обществени нагласи*, септември 2016.

Ангелов и Лесински 2017: Angelov, G. & Lessenski, M. *10 years in the EU. Trends in Bulgarian migration*. Sofia: Open Society Institute, 2017.

Банов 2020: Банов, Г. България изчезва наполовина до 2100 г. – В: *24 часа* [онлайн], 15.07.2020 [прегледан 03.06.2023]. <https://www.24chasa.bg/biznes/article/8812510>

Бетц 1994: Betz, Hans-Georg, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St. Martins' Press.

БТВ 2016: БТВ. *Корнелия Нинова видя слугинаж пред ЕС и Меркел за бежанците*. [онлайн] 6.12.2016 [прегледан 03.06.2023]. <http://btvnovinite.bg/article/bulgaria/politika/kornelija-ninova-vidja-sluginazhpred-es-i-merkel-za-bezhancite.html>

Бърдаров и Илиева, 2018: Илиева, Н. и Бърдаров, Г. *Хоризонт 2030. Демографски тенденции в България*. София: Friedrich Ebert Stiftung, 2018.

Ваксберг 2017: Ваксберг, Т. Колко българи са емигрирали в чужбина?, – В: *Дойче веле* [онлайн], 24.10.2017 [прегледан 03.06.2023].

<https://www.dw.com/bg/колко-българи-са-емигрирали-в-чужбина/a-41083550>

Василева 2020: Василева, Е. Миграция, смърт... Топим се с около 50-60 000 души годишно, – В: *Днес* [онлайн], 21.09.2020 [прегледан 03.06.2023].

<https://www.dnes.bg/obshtestvo/2020/09/21/migraciia-smyrt-topim-se-s-okolo-50-60-000-dushi-godishno.463542>

Ганева-Райчева и Маева 2019: Ганева-Райчева, В. и Маева, М. Българските общности зад граница и техният демографски потенциал – В: Владимирова, К. *Миграции и национална идентичност*. София: Марин Дринов, 2019, 337-383.

Делийски 2021: Делийски С. Борисов е аналогов популист, Слави е популистът на дигиталното поколение – В: *Фрогнюз* [онлайн], 09.04.2021 [прегледан 03.06.2023].

<https://frognews.bg/novini/strahil-deliiski-borisov-analogov-populist-slavi-populistat-digitalno-pokolenie.html>

Дервин 2013: Dervin, F., *Le Concept de Culture – Comprendre et Maîtriser Ses Détournements et Manipulations*. Paris: L'Harmattan, 2013.

Джехел, Каменова, Отова 2015: Jehel S., Kamenova D. and Otova I., Conclusion. – In: M. Ranieri, ed. *e-Engagement against Violence: Tools for Media and Citizenship Education*. Rome: ARACNE International, 2015, 195–201.

Днес 2018: Екип Днес. *Проучване показва: Българите най-силно мразят мигрантите в ЕС*. [онлайн], 2018 [прегледан 03.06.2023].

<https://www.dnes.bg/notifikacii/2018/04/17/prouchvane-pokaza-bylgarite-nai-silno-mraziat-migrantite-v-es.373784>

Дума 2017: Дума, *До 3,5 млн. българи напуснали страната след 1989 г.* [онлайн], 28.07.2020 [прегледан 03.06.2023].

<https://duma.bg/do-35-mln-balgari-napusnali-stranata-sled-1989-g.n150007?h=pdfarchive&pdfarchiveId=3468>

Евробарометър 2016: *Есенно издание на стандартен Евробарометър*, [онлайн], 2016 [прегледан 03.06.2023].

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4493_bg.htm

Евробарометър 2018: Евробарометър, 469, *Интеграция на имигрантите в Европейския съюз*, 2016 [онлайн], 2018 [прегледан 03.06.2023].

https://data.europa.eu/data/datasets/s2169_88_2_469_eng?locale=bg

Епицентър 2016: Епицентър. *Ангел Джамбазки: Бунтът в лагера в Харманли трябва бъде смазан Те са тук за война!* [онлайн], 25.11.2016 [прегледан 03.06.2023].

<http://epicenter.bg/article/Angel-Dzhambazki--Buntat-v-lagera-v-Harmanlitryabva-bade-smazan-Te-sa-tuk-za-voyna-/114835/2/0>

Ждребев 2019: Ждребев, А. *Популизмът като фактор за дисфункция на политическите институции в България (2001 – 2018)*:

дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Съвременна българска политика). Т. 1, 2019.

Иванов 2018: Иванов, В. БАН: Изчезването на българите вече е необратим процес, под 6 млн. у нас през 2040 г. (Обзор), – В: 24 часа [онлайн], 28.03.2018 [прегледан 03.06.2023].

<https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/6786607>

Ингълхарт и Норис 2016: Inglehart, F. R., & Norris, P. *Trump, brexit and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash*. Faculty Research Working Paper Series, Harvard, MA: Harvard Kennedy School. 2016.

Йонеску и Гелнър 1969: Ionescu, Gh. and Gellner, E. (1969). *Populism: Its Meanings and National Characteristics*. Weidenfeld & Nicolson: 4, 1969.

Каменова и Пино 2018: Kamenova, D., Pingaud, E. Anti-migration and Islamophobia: Web populism and targeting the "easiest other" – In: Pajnik, M., Sauer, B.(2017)*Populism and the Web: Communicative Practices of Parties and Movements in Europe*, London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group 2017. 108-121.

Кампани 2018: Campani, G. The migration crisis between populism and post-democracy. – In: G. M. J. T. B. Fitz, ed. *Populism and the Crisis of Democracy*. London: Routledge, 2018.

Каспарек и Спийър 2015: Kasperek, B. and Speer, M. *Of Hope. Ungarn und der lange Sommer der Migration*. [Online] 2015 [прегледан 03.06.2023]. <https://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope/>

Крос 2016: Крос. Корнелия Нинова: Правителството на Борисов кани бежанци, като обещава да им оправим живота, [онлайн] 27.09.2016 [прегледан 03.06.2023].<http://www.cross.bg/ninova-obshtinite-bulgariya-1521112.html#.WISprFN97cs>

Кръстев и Холмс 2019: Holmes, S., and Krastev, I. Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents – In: *Journal of Democracy*, vol. 29, no. 3, July 2018, 117-28.

Кръстева 2013: Krasteva, A. *Bulgarian populism*. [Online] 2013 [прегледан 03.06.2023].

<https://annakrasteva.wordpress.com/2013/12/25/bulgarian-populism/>.

Кръстева 2014: Кръстева, А. *От миграция към мобилност: политики и пътища*. София: Нов български университет, 2014.

Мени и Сюрел 2002: Meny Y., Surel Y. (eds) *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave.

Морли и Тейлър 2012: Morley, J. and Taylor, C., *Us and Them: How Immigrants Are Constructed in British and Italian Newspapers*. – In: P. a. G. W. Bayley, ed. *European Identity: What the Media Say*. Oxford: Oxford University Press, 2012, 190–223.

Муде 2018: Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. *Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda*. – In: *Comparative Political Studies*, 51(13), 1667–1693. 2018.

Отова 2016: Отова, И. *Европа между радикализацията и миграцията*, – В: *Има ли достатъчно Европа и съюз в ЕС*. София: СУ и Ханс Зайдел, 2016.

Пан 2016: Пан. *Корнелия Нинова: Българите трябва да се борят за равни права с бежанци и с роми*, [онлайн] 24.10.2016 [прегледан 03.06.2023].

http://www.pan.bg/view_article-61-356500-Korneliya-Ninova-Bylgarite-tryabvada-se-boryat-za-ravni-prava-s-bezhanci-i-s.html#sthash.zn6Itkrr.dpuf

Паница 2005: Panizza, F., *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso. 2005.

Пенкова 2019: Пенкова, С. *Вижте тази кампания и направете дете*, – В: *Капитал* [онлайн], 15.07.2019 [прегледан 03.06.2023].

https://www.capital.bg/biznes/media_i_reklama/2019/07/15/3938503_vijte_tazi_kampaniia_i_npravete_dete/

Смилов 2008: Смилов, Д. (2008) *Фрустрация на демокрацията (The Frustrations of Democracy)*, – В: *Обектив*, 159, 2008. 26 – 27.

Стайкова и Отова 2021: E. Staykova and Otova, I. *Migration and Populism in Bulgaria*. London: Routledge, 2021.

Стичинска 2016: Styczyńska, N. (Non)existence of Bulgarian Party-Based Euroscepticism – Why Should We Care? *Politeja*. – In: *Journal of Faculty of International and Political Studies*, Volume 33, Kraków: Jagiellonian University. 2016, 201–14.

Уодак 2015: Wodak, R. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage: 2, 2015.

Фрелик, Кисел и Подкул 2016: Frelick, B. Kysel, I. & Podkul, J. The Impact of Externalization of Migration Controls on the Rights of Asylum Seekers and Other Migrants – In: *JMHS Volume 4 Number 4*. New York: Center for Migration Studies of New York, 2016, 190-220.

Фрогнюз 2016: Frognews. *Има секретно постановление за мигрантите*, [онлайн] 10.10.2016 [прегледан 03.06.2023].

<https://frognews.bg/novini/djambazki-ima-sekretno-postanovlenie-migrantite.html>

Мофит 2022: Moffitt, B. Types of Populism, – In: *The Populism Interviews*, London: Routledge, 2022.

Populist Narratives About Migration in Bulgaria: The “Refugee Crisis”

 Assis. prof. Ildiko Otova, PhD
New Bulgarian University
ORCID ID: 0000-0002-3620-3067
Email: ildiko.otova@gmail.com

 Assoc. prof. Evelina Staykova, PhD
New Bulgarian University
ORCID ID: 0000-0001-9155-3169
email: staikova@gmail.com

Abstract. Migration is a highly politicized phenomenon. It is one of the favourite topics of populists who create crises with their narratives about it. The Bulgarian case is particularly interesting. A country of immigrants, with an acute demographic problem, whose politicians (re)discover immigrants and turn them into the most convenient “other”. The lack of experience with “visible” immigrant communities and the (mis)presentation of immigration processes as a national catastrophe in the poorest of the EU member states, against the background of dominant populist discourses, lead to negative public attitudes towards asylum seekers. Political anti-immigrant discourse is translated into policies or lack thereof, which in both cases creates a crisis.

Keywords: populism; populist discourses; migration; crisis